

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

פרשת חיי-שרה: שריפת גופות

שאלה מעניינת נשאל הרב חיים סופר¹ מסוחר יהודי שמתחזה לגוי כדי להיכנס לסחור במדינה שאין בה קהילה יהודית. לדבריו, הוא עתיד לגור במדינה זו תחת מסווה של גוי והחשש שלו הוא שמא לאחר מותו יקברו אותו בבית-קברות של גויים. לכן הוא הציע לשרוף את גופו לאחר מותו כדי שלא להיקבר לצד גויים. האם יש תוקף לצוואתו לשרוף את גופו לאחר מותו?

בפרשת השבוע אנו קוראים על מותה של שרה: "וַתָּמָת שָׂרָה בְּקֶרֶת אַבְרָם הוּא חֶבְרֹן בְּאֶרֶץ כְּנָעַן"². רש"י³ מסביר שמותה של שרה נגרם בעקבות השמועה על עקידת יצחק.

במדרש מתואר שיצחק ביקש מאברהם אביו שלאחר שחיטתו ישרוף את גופו ויניח את האפר בכד בחדרה של שרה כדי שתזכור אותו:

בבקשה ממך אבא... שרפני יפה יפה, וטול אפר שלי והוליכו אצל שרה אמי ותניחו בתיבה בחדר שלה, ובכל

שעה ושעה שהיא נכנסת בחדר שלה תזכור את יצחק בנה בבכי.⁴

הדים לתיאור זה מצאנו בתעניות ציבור, אז היו נותנים אפר על גבי התיבה,⁵ וכתבו התוספות⁶ שאפר זה היה מעצמות אדם כדי לזכור עקידת יצחק. דברי התוספות עוררו קושי רב אצל הפרשנים, שתמחו על ההיתר לשרוף עצמות אדם, הרי יש לקבור את הנפטר ולא לשרוף את גופו לאחר מותו?⁷

כאמור, יצחק ביקש מאביו לשרוף את גופו לאחר מותו, ועלינו לברר האם חובה לשמוע לציווי זה של אדם הממאן להיקבר ולשרוף את גופו?

צער הנפטר

ניתן היה לאסור את שריפת גוף הנפטר משום צער הנפטר ששורפים את גופו, כדברי הגמרא⁸ שהנפטר חש צער בגופו לאחר מותו: "קשה רימה למת כמחט בבשר החי, שנאמר אֲדָם בְּשָׂרוֹ עָלָיו וְכָאֵב וְנִפְשׁוֹ עָלָיו תִּתְאַבֵּל". אך נראה שהנפטר מרגיש ומצטער רק מרימה, היינו כלווי הגוף באופן טבעי ולא מכילוי גופו באמצעים שונים חיצוניים כשריפה. הראיה לכך היא מדברי הרשב"א⁹ שנשאל על אדם שנפטר במקום מסוים אך ביקש שיקברו אותו במקום אחר. ביום מותו אירעה תקלה וקברו אותו במקום בו נפטר ולא במקום בו רצה להיקבר. לאחר זמן, רצו בניו של הנפטר להעביר אותו למקום הקבורה אותו רצה, אך גופת הנפטר נמצאת בתהליך רקבון ומדיפה ריח רע שמחמתו לא ניתן להעבירו ממקום למקום. פנו הבנים לרשב"א בשאלה האם אפשר למהר את רקבון הגוף באמצעות שפיכת סיד על גוף הנפטר, האם אין בכך צער לנפטר שמרגיש בכליו בשרו? הרשב"א התיר להם, וטען שאין המת מרגיש ומצטער אלא מחמת הרימה והרקבון השולטים בגופו באופן טבעי, אך סיד, או חיתוך בסכין אינם מהווים צער לנפטר. לאור דברי הרשב"א, התיר הרדב"ז¹⁰ להכניס סיד לתוך הקבר כדי למהר את רקבון הגוף ואין בכך צער לנפטר. לאור דברים אלו נראה, שבשריפת הגוף לאחר המוות אין חשש של צער הנפטר, ובמיוחד במקרה בו הוא מוחל על צערו ומעוניין בכך.

¹ שו"ת מחנה חיים (ח"ג יו"ד סימן מב).

² בראשית (כג, ב).

³ רש"י (בראשית כג, ב).

⁴ אוצר מדרשים (אייזנשטיין, ויושע עמוד 147); בראשית רבתי (פרשת וירא עמוד 90).

⁵ תענית (פ"ב מ"א).

⁶ תוספות (תענית טו ע"ב ד"ה ונותנין; שם טז ע"א ד"ה אפר).

⁷ ראו: קרן אורה (תענית טו ע"ב ד"ה תוספות); הגהות היעב"ץ (שם); שושנים לדוד (תענית פ"ב מ"א ד"ה תי"ט) הציע לא לגרוס תיבת 'אדם'; שו"ת יביע אומר (ח"ג יו"ד סי' כב אות כ) כתב שמדובר על עצמות גוי.

⁸ שבת (יג ע"ב).

⁹ שו"ת הרשב"א (ח"א סימן שסט).

¹⁰ שו"ת רדב"ז (ח"א סימן תפד).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

ניוול וביזיון הנפטר

יתכן לאסור שריפת גופות משום ניוול וביזיון המת, שכן יש במעשה זה פגיעה וביזיון גופו של הנפטר.¹¹ אך כאן עולה השאלה, האם אדם יכול למחול על ביזיונו ולצוות לבזות את גופו לאחר מותו? הפוסקים נחלקו בשאלה זו במסגרת הדיון האם מותר לאדם לתרום את גופו למדע ולאפשר שישמשו בגופו ללימודי אנטומיה, שימוש שיש בו ביזיון גוף הנפטר? יש שאסרו זאת משום ניוול גוף הנפטר, ולדבריהם גם אם הנפטר ציווה על כך לפני מותו, אסור לשמוע לו משום שהוא אינו יכול למחול על ביזיון גופו שהוא צלם אלוהים.¹² ויש שהתירו לאדם לתרום את גופו למדע ואין בכך איסור ביזיון הנפטר, משום שהוא יכול למחול על ביזיונו השייך לו.¹³ נראה שמחלוקת זו, האם אדם יכול למחול על ביזיון גופו לאחר מותו, תלויה במקור איסור ביזיון הנפטר - אפשר שהמקור לכך הוא מאיסור הלנת המת שהיא מיתה מנוולת ומבזה,¹⁴ והנימוק של התורה הוא משום הפגיעה בצלם אלוהים שבאדם: "לא תלין נבלתו על הָעֵץ... כִּי קִלְלַת אֱלֹהִים תְּלוּיָהּ".¹⁵ לפיכך, כיון שמדובר על ביזיון צלם אלוהים, אין האדם בעלים על גופו ואינו יכול למחול על ביזיון צלם אלוהים. אך אם המקור לאיסור ביזיון הנפטר משום 'ואהבת לרעך כמוך' שזו, הסיבה שאין לסקול אישה ללא בגדיה משום ביזיונה, א"כ יכול האדם למחול על ביזיונו השייך לו-לגופו.¹⁶ נמצאנו למדים, שאם ההתייחסות לשריפת הגוף לאחר המוות היא משום ניוול וביזיון הנפטר, אזי לפנינו מחלוקת האם הנפטר יכול למחול על ביזיונו ולצוות על שריפת גופו.

ביטול מצוות קבורה

יש פוסקים שאסרו שריפת הגוף לאחר המוות משום שיש בה ביטול מצוות הקבורה.¹⁷ אך יש לדון בדבריהם, שכן לא נמצא מקור מפורש בתורה שיש חיוב לקבור אדם שנפטר, שהרי חובת קבורה נאמרה בהרואי בית-דין בלבד: "וְכִי יִהְיֶה בְּאִישׁ חֲטָא מִשְׁפָּט מִן הַדִּין וְהִנֵּמְתָּ אֹתוֹ עַל הָעֵץ. לֹא תִלֵּין נִבְלָתוֹ עַל הָעֵץ כִּי קִבּוּר תִּקְבְּרֶנּוּ בַּיּוֹם הַהוּא".¹⁸ בעניין זה הובאו בגמרא¹⁹ שתי אמירות של רבי שמעון בן יוחאי - במקור הראשון הובא הפסוק המחייב קבורה רק בהרואי בית-דין, ואילו אדם שנפטר אין מצוות קבורה מהתורה אלא רק איסור הלנת המת, משמע שחיוב קבורה באדם שנפטר הוא מדברי חכמים בלבד. ואילו במקור השני נאמר: "רמז לקבורה מן התורה מניין. תלמוד לומר, כי קבור תקברנו מכאן רמז לקבורה מן התורה", מקור ממנו ניתן ללמוד שחיוב קבורה באדם שנפטר הוא מהתורה.²⁰ ההשלכה ההלכתית מתוקף חיוב הקבורה אם היא מהתורה או מדברי חכמים, היא בשאלה האם אדם יכול לסרב שיקברו אותו? אם חיוב הקבורה מדברי חכמים, הוא יכול לומר שאינו מעוניין בתקנת חכמים, אך אם חיוב הקבורה מהתורה הוא אינו יכול למנוע ולוותר על חיוב זה. בעניין זה פסק הרמב"ם: "אם ציווה שלא יקבר אין שומעין לו, שהקבורה מצווה שנאמר כי קבור תקברנו",²¹ וביאר את דבריו הלחם משנה²² שהוא סובר שחיוב קבורה הוא מהתורה ולכן אין האדם יכול לוותר על חיוב זה.

¹¹ שו"ת מלמד להועיל (ח"ב יו"ד סימן קיד אות ב).

¹² שו"ת חתם סופר (יו"ד סימן שלו); שו"ת דעת כהן (סימן קצט); שו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ג סימן קמ).

¹³ שו"ת בני ציון (ח"א סימן קע-קעא); אמרי שפר (קלאצקין, סימן פב).

¹⁴ רמב"ן (דברים כא, כב).

¹⁵ דברים (כא, כג).

¹⁶ עמוד הימיני (סימן לד). ראו גם: שבט מיהודה (ח"א עמוד שכא; ח"ב עמוד רלא).

¹⁷ הרב נתן לוי (בתוך: שו"ת בית יצחק, יו"ד ח"ב סימן קנה אות ג); שו"ת אבן יקרה (מהדורה תניינא סימן סד); הרב חיים ברלין (בתוך: ראש מנשה, עמוד 3 אות ו); שו"ת אחיעזר (ח"ג סימן עב); שו"ת מלמד להועיל (ח"ב יו"ד סימן קיד אות ב).

¹⁸ דברים (כא, כב-כג).

¹⁹ סנהדרין (מו ע"ב).

²⁰ אולם, ראו: תורה תמימה (דברים כא, כג הערה קסד) שגם לדעה זו מדובר על חיוב דרבנן, שכן 'רמז מן התורה' אינו חיוב מהתורה. אך בשו"ת יביע אומר (ח"ג יו"ד סימן כא אות ו) כתב שלעיתים 'רמז מן התורה' תוקפו כחיוב מהתורה.

²¹ רמב"ם (הלי אבל פ"ב ה"א).

²² לחם משנה (הלי אבל פ"ב ה"א). ראו גם: שו"ת דעת כהן (סימן קצו).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

לאור דברים אלו, כאשר נשאל הרב אפרים אשרי²³ בימי מלחמת העולם השנייה אודות יהודי שהתחזה לגוי וברח לכפר נידח בבבלגיה, וכעת הוא חולה וחושש שמא יקברו אותו בבית-הקברות של הגויים, כי הוא לא גילה שהוא יהודי, האם מותר לו לצוות שישרפו את גופו לאחר מותו ובכך לא יקבר אצל הגויים. ענה הרב, שבשריפת הגוף מבטל האדם את חיוב הקבורה, ולדברי הרמב"ם חובה זו מן התורה ולכן אינו רשאי לצוות על כך ואסור לשרוף את גופו לאחר מותו.

שאלות מהסוג הזה הגיעו לפוסקים שונים במקרים בהם הסתירו יהודים את יהדותם וחששו שמא יקברו אותם בבית-קברות של גויים, לכן ביקשו לשרוף את גופם.²⁴ אחת ההצעות המעניינות היא הצעתו של הרב חיים סופר²⁵ שנשאל שאלה כזו, כפי שפתחנו. לדבריו, יש להבחין בין חיוב קבורה מהתורה לחיוב קבורה מדברי חכמים. כלומר, חיוב קבורה מהתורה מתבטא בפעולה חד-פעמית, רגעית, לטמון את הנפטר באדמה. בצורה כזו התקיימה המצווה מן התורה, שכן גדר המצווה היא מצוות פעולה, לעשות מעשה של קבורה. אך מדברי חכמים יש חיוב להשאיר את גוף הנפטר באדמה, שכן גדר המצווה לדבריהם היא מצוות תוצאה, שיהיה הגוף קבור באדמה.

ההשלכה ההלכתית משתי הגדרות אלו היא במקרה והנפטר נקבר כדין אך לאחר מכן הוצא מקברו, האם יש חיוב לקבור אותו שוב?²⁶ התשובה היא, שמדין תורה אין חובה לקבור אותו שוב, שכן בפעם הראשונה שנקבר התקיימה המצווה של הקבורה מדין תורה שהינה מצוות פעולה חד-פעמית. אלא שמדברי חכמים יש לקבור שנית, משום שלדבריהם המצווה היא בתוצאה שהגוף יהיה קבור.²⁷

לאור הבחנה זו, התיר הרב חיים סופר שבמקרה והחשש שמא יקבר היהודי בבית-קברות של גויים, אפשר לקבור אותו לרגע קט ולקיים בכך את המצווה מהתורה, ולאחר מכן להוציאו מקברו ולשרוף את גופו.

למעשה, הפוסקים אסרו שריפת גופות והוסיפו לכך גם את האיסור של הליכה בחוקות הגויים²⁸ ושיש בכך כפירה בהישארות הנפש,²⁹ ולכן המצוה לשרוף את גופו לאחר מותו אין תוקף לצוואתו כלל.

²³ שו"ת ממעמקים (ח"ג סימן ג).

²⁴ ראו: שו"ת חלקת יעקב (יו"ד סימן רג).

²⁵ שו"ת מחנה חיים (ח"ג יו"ד סימן מב).

²⁶ מקור ברוך (ח"א סימן לד).

²⁷ שו"ת טוב טעם ודעת (ח"א סימן רפה); משך חכמה (דברים כא, כג). ראו עוד: שו"ת יביע אומר (ח"ג יו"ד סימן כא אות ה).

²⁸ שו"ת דעת כהן (סימן קצז); שו"ת חלקת יעקב (יו"ד סימן רג אות ד). ראו עוד: רש"י הירש (ויקרא כא, ה).

²⁹ שו"ת דעת כהן (סימן קצז); שו"ת חלקת יעקב (יו"ד סימן רג אות א); שו"ת שבט הלוי (ח"ח סימן רנו אות א).